

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ УЧНІВ З РІЗНОЮ АДАПТАЦІЄЮ ТА ЕМОЦІЙНИМИ БАР'ЄРАМИ У СПІЛКУВАННІ

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF SOCIAL INTELLIGENCE OF STUDENTS WITH DIFFERENT ADAPTATION AND EMOTIONAL BARRIERS IN COMMUNICATION

У статті розглядаються особливості соціального інтелекту учнів закладу професійно-технічної освіти, які мають різну адаптацію та емоційні бар'єри у спілкуванні. Дослідницьку процедуру проводили на базі професійно-технічного училища № 4 м. Полтави. Вибірка становила 40 респондентів. Ми використали методикку дослідження соціального інтелекту (за Дж. Гілфордом), методикку визначення соціально-психологічної адаптації (за К. Роджерсом і Р. Даймондом) і методикку «Діагностика перешкод у встановленні емоційних контактів» (за В.В. Бойком).

У результаті дослідження виявлено, що в більшості учнів професійно-технічного навчального закладу соціальний інтелект середнього рівня, причому в дівчат його показники вищі, ніж у хлопців.

Також у більшості учнів виявлено середній рівень соціально-психологічної адаптації, проте в дівчат її показники більш сформовані. Більшість учнів із низьким рівнем соціального інтелекту мають низький рівень соціально-психологічної адаптації, учнів із середнім рівнем – середній її рівень, учнів із високим рівнем – високий рівень соціально-психологічної адаптації. Тобто, чим вищий рівень соціального інтелекту, тим вищий рівень соціально-психологічної адаптації.

Прояв емоційних бар'єрів у спілкуванні учнів становить така послідовність (від більшого до меншого ступеня вияву): небажання зближуватися з людьми; невміння керувати емоціями; домінування негативних емоцій, негнучкість і невразливість емоцій; неадекватний вияв емоцій. Причому в хлопців децю більше виявляються негативні емоції, а в дівчат – невміння керувати емоціями.

Отримані результати свідчать про відмінності в наявності емоційних бар'єрів в учнів з різним рівнем соціального інтелекту. Для учнів з високим і середнім рівнями соціального інтелекту здебільшого властиве небажання зближуватися з людьми, з низьким рівнем соціального інтелекту – невміння керувати емоціями.

Зазначається важливість розроблення й упровадження тренінгової програми з метою формування соціального інтелекту в учнів закладу професійно-технічної освіти, які мають низький рівень соціально-психологічної адаптації та емоційні бар'єри у спілкуванні.

Ключові слова: соціальний інтелект, соціально-психологічна адаптація, спілкування, емоційні бар'єри, учень закладу професій-

но-технічної освіти, підлітковий вік, юнацький вік.

The article examines the features of social intelligence among students of a vocational and technical educational institution with different levels of adaptation and emotional barriers in communication. The research procedure was conducted at Vocational and Technical School No. 4 in Poltava. The sample consisted of 40 respondents. We used the methodology of social intelligence research (according to J. Guilford), the methodology for determining social and psychological adaptation (according to K. Rogers and R. Diamond), and the "Diagnosis of barriers in establishing emotional contacts" methodology (according to V.V. Boyko).

The study revealed that the majority of students in the vocational and technical educational institution have an average level of social intelligence, with higher scores among girls than boys. Additionally, most students showed an average level of social and psychological adaptation, with girls having more developed indicators. The majority of students with a low level of social intelligence exhibited a low level of social and psychological adaptation, while those with a medium level exhibited an average level, and those with a high level exhibited a high level of social and psychological adaptation. Thus, a higher level of social intelligence corresponds to a higher level of social and psychological adaptation.

Emotional barriers in communication among students manifest in the following sequence (from higher to lower degree of manifestation): reluctance to approach people, inability to manage emotions, dominance of negative emotions and emotional rigidity, and inadequate expression of emotions. Boys tend to exhibit more negative emotions, while girls tend to struggle with managing emotions.

The results indicate differences in the presence of emotional barriers among students with different levels of social intelligence. Students with high and medium levels of social intelligence tend to demonstrate reluctance to approach people, while those with a low level struggle with managing emotions.

The importance of developing and implementing a training program aimed at forming social intelligence in students of vocational and technical educational institutions with low levels of social and psychological adaptation and emotional barriers in communication is emphasized.

Key words: social intelligence, social and psychological adaptation, communication, emotional barriers, student of a professional and technical education institution, teens, adolescence.

UDK 159.923.33:377.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.59.18>

Харченко А.С.

к.психол.н.,
доцент кафедри психології
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка

Гончарова Н.О.

к.психол.н.,
доцентка кафедри психології
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка

Юдіна Н.О.

к.психол.н.,
доцентка кафедри психології
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку суспільства одним із важливих складників життєдіяльності особистості, її професійного становлення є соціальний інтелект.

У зарубіжних і вітчизняних дослідженнях підкреслюється, що соціальний інтелект значною мірою визначає пізнання й розуміння особистістю як своїх дій, вчинків, діяльності загалом, так й інших людей; сприяє прогнозуванню

міжособистісних взаємин; допомагає передбачати наслідки ситуацій. Звісно, особливу роль соціальний інтелект відіграє в соціономічних професіях, які потребують високого рівня розвитку якостей, що забезпечують успішність та ефективність у взаєминах з людьми. Проте останнім часом висуваються підвищені вимоги до підготовки фахівців у різних сферах діяльності й зростає значення соціального інтелекту як її складника. Сучасний ринок праці вимагає й від випускника навчального закладу професійної-технічної освіти (далі – ЗПТО) не лише ґрунтовних теоретичних знань і здатності застосовувати їх у нестандартних життєвих ситуаціях, а й досвіду соціальної взаємодії, що виявляється в розумінні психічних процесів, станів і властивостей іншої людини, прогнозуванні поведінки і взаємин. Важливими вміннями для цих майбутніх фахівців виявляються й установлення та підтримка контактів з іншими людьми, а також взаємодія у спільній діяльності.

Аналіз останніх публікацій. Проблеми дослідження соціального інтелекту в підлітковому і юнацькому вікових періодах присвячені праці таких науковців, як Р.М. Білоус [1], Л.О. Ляховець [2], А.А. Мельник [3], М.О. Орап [4], В.О. Савуляк [5], С.В. Харченко [6], М.Ф. Цибра [7] та інші психологи.

М.О. Орап [4] виокремила показники вимірювання рівня розвитку структурних елементів соціального інтелекту. На її думку, це – емоційний інтелект, соціально-психологічна антиципація та соціальна взаємодія. «Ці показники змістовно змінюються залежно від специфічних особливостей вікового періоду, розв'язуючи основні завдання формування соціального інтелекту на даному етапі життя» [4, с. 65].

На думку Л.О. Ляховець [2], на різних вікових етапах соціальний інтелект дитини розкривається через окремі психологічні феномени й новоутворення. Так, у підлітків це відбувається через підвищений і якісно новий інтерес до інших, рефлексивність, прагнення до ідентичності й дорослості, здатність занурюватися в соціальні почуття, соціальну компетенцію.

С.В. Харченко [6] довела, що в юнацькому віці чим вищий рівень розвитку соціального інтелекту, тим більше суб'єкт схильний до запальності й менш – до вразливості та негативної агресивності. Розвиток здібності виділення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини сприяє зниженню конфліктності й агресивності у спілкуванні. Також за більш високого рівня соціального інтелекту особи юнацького віку частіше обирають стиль поведінки в конфлікті «приспосовування» та меншою мірою – «співробітництво», причому неохочі до стилю «уникання».

Метою дослідження А.А. Мельник [3] було порівняння рівнів розвитку поведінкового

компонента соціального інтелекту школярів середніх і старших класів за показниками провідних його складників – соціальної взаємодії та соціальної адаптивності. Науковиця довела значущу різницю між рівнями розвитку цих складників в учнів середніх і старших класів. Факторами впливу на особливості соціального інтелекту вказуються такі: навчання, соціальна ситуація розвитку, стиль сімейного виховання, загальний рівень розвиненості особистості, цілі учнів у сфері спілкування, розширення цієї сфери або, навпаки, індивідуалізація, що зростає.

М.Ф. Цибра та Ю.А. Дюжева [7] виявили специфічні психологічні ознаки соціального інтелекту підлітків із різним рівнем залежності від соціальних мереж. Підлітки, незалежні від соціальних мереж та інтернету, мають досить високий рівень соціального інтелекту, на відміну від підлітків, що спілкують переважно он-лайн.

У результаті емпіричного дослідження В.О. Савуляк і К.О. Бакун [5] підтвердили збільшення з віком – у ранній юності порівняно з підлітковим – позитивного взаємозв'язку рівнів соціального інтелекту й соціально-психологічної адаптації.

Р.М. Білоус та А.В. Беловою [1] провели порівняльне дослідження компонентів соціального інтелекту студентів-психологів першого та другого курсів університету й учнів професійно-технічного училища. Так, у студентів рівень соціального інтелекту є вищим, порівняно з учнями. Рівень соціального інтелекту не залежить від перцептивно-невербальної компетентності, не впливає на механізми захисту. І в групі студентів, і в групі учнів домінуючими механізмами захисту виявилися проєкція та заперечення, причому з віком додається інтелектуалізація. Студенти й учні в ситуації спілкування не використовують копінг-стратегію уникнення проблем, а, навпаки, намагаються подолати труднощі або шукають соціальної підтримки.

Аналіз наукової літератури показав, що в психології бракує досліджень особливостей соціального інтелекту учнів ЗПТО, які відрізняються рівнем соціально-психологічної адаптації та виявом різних емоційних бар'єрів у спілкуванні.

Мета дослідження полягає в аналізі результатів емпіричного дослідження особливостей соціального інтелекту учнів ЗПТО з різною адаптацією та емоційними бар'єрами у спілкуванні.

Для досягнення мети потрібно виконати такі **завдання**: 1) виявити рівні соціального інтелекту учнів ЗПТО; 2) вивчити особливості соціального інтелекту учнів ЗПТО з різним рівнем соціально-психологічної адаптації; 3) проаналізувати особливості соціального інтелекту

учнів ЗПТО з різними емоційними бар'єрами у спілкуванні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емпіричним дослідженням охоплено 40 учнів віком 15–16 років (20 дівчат і 20 хлопців), які навчаються в професійно-технічному училищі № 4 м. Полтави.

Для вивчення психологічних особливостей соціального інтелекту учнів ЗПТО з різною адаптацією та емоційними бар'єрами у спілкуванні ми обрали такі методики: дослідження соціального інтелекту (за Дж. Гілфордом); визначення соціально-психологічної адаптації (за К. Роджерсом і Р. Даймондом) і методику «Діагностика перешкод у встановленні емоційних контактів» (за В.В. Бойком).

На першому етапі дослідження виявлено рівні соціального інтелекту учнів ЗПТО. Так, більшість учнів ЗПТО (52,5% осіб) мали середній рівень соціального інтелекту, тобто ще відбувається його формування. Вони здатні висловлювати судження про людей, прогнозувати їхні реакції в заданих обставинах, виявляти далекоглядність у взаєминах з іншими, проте іноді ці їхні висновки не відповідають ситуації.

Третина учнів ЗПТО (25% осіб) демонструють низький рівень соціального інтелекту. Вони не розуміють як своїх дій, вчинків, діяльності в цілому, так й інших людей, їм складно встановлювати соціальні контакти.

Менша частина досліджуваних (22,5% осіб) виявила високий рівень соціального інтелекту. Вони – контактні, відкриті, тактовні, доброзичливі й сердечні, швидко встановлюють психологічну близькість у спілкуванні.

Проаналізуємо розвиток складників соціального інтелекту в учнів ЗПТО. За результатами показників субтесту «Історії із завершенням», 55% дівчат і 40% хлопців здатні передбачати наслідки поведінки. Вони здатні передбачати подальші вчинки людей на основі аналізу реальних ситуацій спілкування (сімейного, ділового, дружнього); передбачати події, ґрунтуючись на розумінні почуттів, думок, намірів учасників комунікації. Ці учні вміють чітко вибудовувати стратегію власної поведінки для досягнення поставленої мети. Учні з низькими показниками за цим субтестом (45% дівчат і 60% хлопців) погано розуміють зв'язок між поведінкою та її наслідками. Вони можуть часто робити помилки (у тому числі й протиправні дії), потрапляти в конфліктні, а можливо, і в небезпечні ситуації, оскільки неправильно уявляють собі результати своїх дій чи вчинків інших. Також вони погано орієнтуються в загальноприйнятих нормах і правилах поведінки.

Аналіз даних за субтестом «Групи експресії» показав, що 60% дівчат і 45% хлопців здатні правильно оцінювати стани, почуття, наміри

людей за їхнім невербальним проявом, мімікою, позами, жестами. Вони, швидше за все, надають великого значення невербальному спілкуванню, звертають багато уваги саме на невербальні реакції учасників комунікації. Чутливість до невербальної експресії істотно підсилює здатність розуміти інших. Учні з низькими показниками за субтестом (40% дівчат і 55% хлопців) погано володіють мовою рухів тіла, поглядів і жестів. У спілкуванні здебільшого орієнтуються на вербальний зміст повідомлень.

60% дівчат і 50% хлопців отримали високі оцінки за субтестом «Вербальна експресія». Вони мають високу чутливість до характеру й відтінків людських взаємин, що допомагає їм швидко й правильно розуміти те, що люди говорять одне одному (мовну експресію) у контексті певної ситуації, конкретних взаємин. Учні з низькими оцінками за субтестом (40% дівчат і 50% хлопців) погано розпізнають різні смисли повідомлень залежно від характеру взаємин людей і контексту ситуації спілкування.

50% учениць і 40% учнів здатні розпізнавати структуру міжособистісних ситуацій у динаміці (за показниками субтесту «Історії з доповненням»). Вони вміють аналізувати складні ситуації взаємодії людей, розуміють логіку їхнього розвитку, відчують зміну сенсу ситуації в разі включення в комунікацію різних учасників. Шляхом логічних умовиводів вони здатні добувати невідомі, відсутні ланки в ланцюзі цих взаємодій, передбачати, як людина поводитиме себе надалі, відшукувати причини певної поведінки. 50% учениць і 60% учнів відчують труднощі в аналізі ситуацій міжособистісної взаємодії і, як наслідок, погано адаптуються до різного роду взаєминам між людьми.

Другий етап дослідження передбачав аналіз особливостей соціального інтелекту учнів ЗПТО з різним рівнем соціально-психологічної адаптації.

На основі отриманих результатів здійснено розподіл учнів ЗПТО на три групи: 1) з високим рівнем адаптації – 20,0% осіб; 2) із середнім рівнем адаптації – 50,0% осіб; 3) з низьким рівнем адаптації – 30,0% осіб. Причому більшість учнів ЗПТО з високим рівнем адаптації – дівчата.

Учням ЗПТО з високим рівнем адаптації властива пристосованість до умов взаємодії, спілкування з навколишніми в системі міжособистісних взаємин. Спілкуючись, вони здатні обмінюватися інформацією та шукати спільні цілі, цінності й особистісні досягнення. Наміри цих учнів збігаються з діями.

Учні ЗПТО з низьким рівнем адаптації переживають емоційний дискомфорт в разі або зміни умов життя, або появи нових людей у їхньому житті. Також їм властива певна

залежність від інших, що може бути причиною зниження активності для реалізації власних потреб.

За результатами дослідження, більшість учнів з низьким рівнем соціального інтелекту (80,0%) мають низький рівень соціально-психологічної адаптації, учнів із середнім рівнем (81,0%) – середній рівень соціально-психологічної адаптації, учнів з високим рівнем (88,9%) – високий рівень соціально-психологічної адаптації. Таким чином, чим вищий рівень соціального інтелекту, тим вищий рівень соціально-психологічної адаптації.

На третьому етапі дослідження вивчали особливості соціального інтелекту учнів ЗПТО з різними емоційними бар'єрами у спілкуванні.

Аналізуючи в учнів ЗПТО прояв емоційних бар'єрів у спілкуванні, констатували таку їх послідовність за значущістю (від більшого до меншого ступеня вияву): небажання зближуватися з людьми (35,0% осіб; по 17,5% хлопців і дівчат); невміння керувати емоціями (27,5% осіб; 7,5% хлопців і 20,0% дівчат); домінування негативних емоцій (15,0% осіб; 12,5% хлопців і 2,5% дівчат); негнучкість і невиразність емоцій (15,0% осіб; по 7,5% хлопців і дівчат); неадекватний вияв емоцій (7,5% осіб; 5,0% хлопців і 2,5% дівчат). Як видно із цих результатів, хлопцям дещо більше властиве домінування негативних емоцій, а дівчатам – невміння керувати емоціями.

77,8% учнів з низьким рівнем соціального інтелекту не вміють керувати власними емоціями, а у 22,2% осіб домінують негативні емоції.

42,8% учнів з середнім рівнем соціального інтелекту виявляють небажання зближуватися з людьми. По 14,3% учнів з тим самим рівнем соціального інтелекту або не вміють керувати власними емоціями, або неадекватно їх виявляють, або негнучкі та з невиразними емоціями, або з домінуванням негативних емоцій.

Більшість учнів з високим рівнем соціального інтелекту (77,8%) не бажають зближуватися з людьми. По 11,1% учнів з тим самим рівнем соціального інтелекту або не вміють керувати власними емоціями, або невиразно їх виявляють,

Висновки. Таким чином, у результаті теоретичного аналізу проблеми з'ясовано, що соціальний інтелект – це інтегральна інтелектуальна здатність. Він визначає успішність спілкування й соціальної адаптації, а також здатність розуміти людей і керувати ними й загалом пристосованість до людського буття. Соціальний інтелект розглядається як важлива професійна якість фахівця системи професійно-технічної освіти, що детермінує успішність соціальної взаємодії та його професійну реалізацію.

У більшості учнів ЗПТО соціальний інтелект знаходиться на середньому рівні, проте в дівчат його показники вищі, ніж у хлопців.

У більшості учнів ЗПТО виявлено середній рівень соціально-психологічної адаптації, але в дівчат її показники більш сформовані.

Більшість учнів ЗПТО з низьким рівнем соціального інтелекту мають низький рівень соціально-психологічної адаптації, учнів ЗПТО із середнім рівнем – середній рівень соціально-психологічної адаптації, учнів ЗПТО з високим рівнем – високий рівень соціально-психологічної адаптації. Як видно із цих результатів, чим вищий рівень соціального інтелекту, тим вищий рівень соціально-психологічної адаптації.

Прояв емоційних бар'єрів у спілкування в учнів ЗПТО становить така послідовність (від більшого до меншого ступеня вияву): небажання зближуватися з людьми; невміння керувати емоціями; однаково виражені домінування негативних емоцій і негнучкість, невиразність емоцій; неадекватний вияв емоцій. Причому в хлопців дещо більше виявляються негативні емоції, а в дівчат – невміння керувати емоціями.

Отримані результати свідчать про відмінності в наявності емоційних бар'єрів в учнів ЗПТО з різним рівнем соціального інтелекту. Для учнів з високим і середнім рівнями соціального інтелекту здебільшого властиве небажання зближуватися з людьми, з низьким рівнем соціального інтелекту – невміння керувати емоціями.

Перспективами дослідження є розроблення й упровадження тренінгової програми з метою формування соціального інтелекту в учнів ЗПТО з низьким рівнем соціально-психологічної адаптації та емоційними бар'єрами у спілкуванні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білоус Р.М., Белова А.В. Психологічні особливості соціального інтелекту в юнацькому віці. *Наука і освіта*. 2016. № 7. С. 11–15.
2. Ляховець Л.О. Вікові особливості становлення соціального інтелекту. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2015. Вип. 126. С. 102–106.
3. Мельник А.А. Особливості поведінкового компонента соціального інтелекту учнів середнього та старшого шкільного віку. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Психологія»*. 2011. Вип. 40. С. 159–167.
4. Орап М.О. Методологія і методика дослідження соціального інтелекту дітей шкільного віку. *Психологічні технології ефективного функціонування та розвитку особистості* : монографія / за ред. : С.Д. Максименка, С.Б. Кузікової, В.Л. Зливкова. Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2019. С. 45–67.

5. Савуляк В.О., Бакун К.О. Вікові особливості взаємозв'язку соціально-психологічної адаптації та розвитку соціального інтелекту (на матеріалі дослідження школярів). *Психологія: реальність і перспективи* : збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету / ред. кол. : Р.В. Павелків, Н.В. Корчакова, В.І. Безлюдна. Рівне : РДГУ, 2018. Вип. 11. С. 129–134.

6. Харченко С.В. Особливості соціального інтелекту в юнацькому віці. *Науковий вісник Херсон-*

ського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2017. Том 2. № 2. С. 112–116.

7. Цибра М.Ф., Дюжева Ю.А. Психологічні особливості прояву соціального інтелекту підлітків із різним рівнем залежності від соціальних мереж. *Актуальні проблеми психології особистості : теорія, досвіт, практика* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 28–29 квіт. 2022 р.). Одеса : ФОП Бєлий А.Є., 2022. С. 59–67.